

04

La memòria del Conqueridor: celebracions jaumines a la València dels segles XIX i XX

THE MEMORY OF THE CONQUERIDOR: JAUMINE CELEBRATIONS
IN VALENCIA IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

JACOB MOMPÓ NAVARRO
Universidad de Alcalá
jacob.mompo@uah.es
ORCID: 0000-0003-1178-9150

rebut: 15/03/2026
acceptat: 22/03/2026
publicat: 29/09/2026
<https://doi.org/10.28939/iam.debats-140.4>
debats #140 (p. 68-81)

RESUM

Aquest treball repassa la construcció i l'evolució de la memòria històrica de Jaume I com a símbol identitari dels valencians, bo i centrant-se en el període històric dels segles XIX i XX. S'hi analitza com la figura del rei conqueridor ha estat objecte d'apropriacions successives per part de diferents corrents ideològics. Durant la Renaixença, Jaume I es convertí en el nexa d'unió de les terres de l'antiga Corona d'Aragó i en símbol de llibertats forals enfront de l'absolutisme. La commemoració de 1876, organitzada per Teodor Llorente, consolidà València com a capital cultural d'aquests territoris, mentre que la de 1908 evidencià les tensions polítiques entre blasquistes, republicans moderats i valencianistes. El centenari de 1976, celebrat en ple procés de Transició, mostra la instrumentalització política de la figura de Jaume I. El text constitueix una reflexió sobre la pervivència de les figures històriques com a elements vertebradors de la identitat col·lectiva, en un context de canvi polític i de redefinició de les identitats territorials a l'Espanya contemporània.

Paraules clau: Jaume I, Renaixença, Identitat, Valencianisme, Corona d'Aragó

ABSTRACT

This paper reviews the construction and evolution of the historical memory of James I as an identity symbol for the Valencian people, focusing on the historical period of the nineteenth and twentieth centuries. It analyses how the figure of the Conqueror King has been subject to successive appropriations by different ideological currents. During the *Renaixença*, James I became the unifying link of the territories of the former Crown of Aragon and a symbol of foral liberties against absolutism. The 1876 commemoration, organised by Teodor Llorente, consolidated Valencia as the cultural capital of these territories, while that of 1908 revealed political tensions between Blasquist republicans, moderate republicans and Valencianists. The 1976 centenary, celebrated in the midst of the Transition process, shows the political instrumentalisation of James I's figure. The text constitutes a reflection on the persistence of historical figures as structuring elements of collective identity, in a context of political change and redefinition of territorial identities in contemporary Spain.

Keywords: James I, Renaixença, Identity, Valencianism, Crown of Aragon

INTRODUCCIÓ

Gairebé de manera immediata a la conquesta, els valencians han considerat Jaume I com un emblema de la pròpia identitat compartida i com una figura envoltada d'una veneració indiscutible. Això s'explica perquè el monarca va incorporar aquestes terres a la civilització occidental europea i va instituir el Regne de València, delimitat pels Furs i dotat d'una sobirania jurídica pròpia dins del conjunt de la Corona d'Aragó. Durant l'època foral, la memòria del rei es manifestava de forma indirecta en dues dates: el 9 d'Octubre, aniversari de la consagració de la catedral, i el 23 d'abril, festivitat de Sant Jordi, antic patró del regne, al qual s'atribuïa la invocació reial per haver obtingut la rendició militar de la ciutat. En canvi, l'evocació directa del monarca tenia lloc cada 27 de juliol, diada que commemora el seu traspàs, una celebració impulsada per la mateixa casa reial, seguint sens dubte el model de les festivitats amb què l'Església honora els sants. De fet, l'any 1633 es va intentar la canonització del rei; cal recordar que, en veure's prop de la mort, el sobirà va prendre l'hàbit

cistercenc i va expressar el desig de ser soterrat al monestir de Santa Maria de Poblet, gest que constitueix una mostra addicional de la devoció mariana que va professar Jaume I al llarg de tota la seua existència (Escartí, 2026: 9-63). Amb la consolidació institucional de la monarquia hispànica dels Àustria, l'aniversari fúnebre de Jaume I va anar perdent pes en favor de la festivitat del 9 d'Octubre, fins al punt que els jurats de València establiren, l'any 1557, traslladar la commemoració del seu òbit a l'11 d'octubre, una vegada passades les celebracions de Sant Dionís. Durant el sis-cents, tot i el procés d'assimilació cultural propi de la monarquia hispànica, la festa del 9 d'Octubre va conservar sempre un caràcter marcadament solemne, i els jurats municipals s'aplicaren a revestir-la d'esplendor. Tenim constància, en efecte, que tot l'aparat propi del Barroc es desplegà en ocasions com les de 1638 i 1666, any en què, per primera vegada, l'espasa Tisona del monarca es va integrar a la desfilada del 9 d'Octubre (Escartí, 2026: 63-80).

Sota Felip de Borbó s'esdevingué l'annexió del regne de València a Castella (1707), acompanyada de

la implantació d'unes institucions noves encarregades d'esborrar qualsevol rastre de l'organització foral. Malgrat això, el capítol catedralici de València continuà celebrant, cada 9 d'octubre, la dedicació de la Seu, cosa que permeté conservar no només una efemèride litúrgica de primer ordre per als valencians, sinó també el testimoni de la conquesta de la ciutat duta a terme per Jaume I. Fou gràcies a la pervivència d'aquesta tradició religiosa, a la conservació de la memòria històrica entre els sectors cultes i a l'atenció que els il·lustrats valencians dedicaren als Furs atorgats pel monarca, que ni la capital ni la resta del territori oblidaren la fita fundacional del regne. Igualment, escriptors i artistes del romanticisme s'interessaren pel nostre passat medieval i contribuïren a perpetuar-ne el record. Tot això, unit a la imatge sempre extraordinària que s'havia forjat d'aquell sobirà, dotà la figura de Jaume I d'una aurèola llegendària capaç de travessar els segles i d'arribar plenament vigent a l'època de la Renaixença, moment en què, sense dubte, l'evocació del rei fundador esdevingué un símbol de primera magnitud. En efecte, si durant l'edat mitjana i l'edat moderna allò que hom commemorava era la conquesta i la fundació del regne, a partir de la Renaixença serà la figura del rei la que anirà guanyant protagonisme, i es mantindrà com a objecte de veneració, però també, a partir de llavors, d'estudi. D'aquesta manera, la remembrança del monarca fundador adquirí significats i valors nous (Roca, 2012). I això encara seria més evident al segle XX.¹

LA MEMÒRIA DEL REI JAUME I EN TEMPS DE LA RENAISSANCE: LES EFEMÈRIDES DE 1876 I 1908

Efectivament, el romanticisme i el liberalisme huitcentistes propiciaren la recuperació i la relectura de

la figura del rei conqueridor, que, arran de la revolució burgesa de 1833, passarà a ser presentat com a paladí de les llibertats davant l'absolutisme, tot plegat motivat per la desaparició de Ferran VII. Així ho explicava Lluís Lamarca (1838) en la seua crònica sobre el sis-cents aniversari de la conquesta. Ara bé, serà la Renaixença, de manera definitiva, el moviment responsable de convertir Jaume I en un mite. És cert que la seua trajectòria bèl·lica i el seu caràcter seductor fascinava la gent del segle XIX, però, sobretot, despertava una profunda admiració el paper que exercí en la formació i vertebració dels territoris de la Corona d'Aragó, a cadascun dels quals conferí una organització juridicoadministrativa sòlida i eficient (Escartí, 2026: 105). Encara més, al segle XIX, els occitans s'afegiren als moviments de reivindicació del rei, atés que Jaume I esdevingué, també, senyor de Montpeller.

Al llarg de la Renaixença, l'enaltiment de Jaume I va viure dos punts culminants: la celebració del sis-cents aniversari de la seua mort (1876) i l'evocació dels set-cents anys del seu naixement (1908). En els dos casos, l'aproximació de l'efemèride va estar precedida d'una destacada activitat editorial al voltant del *Llibre dels fets* i de publicacions sobre l'època del monarca. Convé recordar que fou per aquelles dates que aparegué la primera edició moderna del *Llibre dels fets* en la llengua original, a càrrec de l'erudit mallorquí Marià Aguiló (1873), que residí una temporada a València i que va exercir una gran influència en Teodor Llorente (Roca, 2009b). Fou, precisament, Llorente qui, l'any 1874, portà a la impremta la seua versió castellana de la biografia jaumina redactada per Charles de Tourtoulon, *Jacme I, le Conquérant* (Montpeller, 1863), amb el títol de *Don Jaume I el Conquistador, rey de Aragón, conde de Barcelona, señor de Montpellier, según las crónicas y documentos inéditos* (Roca, 2012: 272). Pel que fa a la segona commemoració, tampoc no és menyspreable el fet que fora en 1905, en aquesta ocasió a Barcelona, quan Joan Ferrer i Vidal feu públics, en dos volums, la primera edició del *Llibre dels fets* en una versió

1. Bona part de les dades aportades en les següents pàgines de reflexió sobre la presència de la figura de Jaume I provenen del treball de Ferrando & Escartí (2008) i remetem a ell per a més detalls, sense anotar-ho a cada pas.

lingüísticament regularitzada segons els estàndards de l'època, i elaborada a partir de l'edició d'Aguiló amb el propòsit d'acostar l'obra a un públic ampli (Ferrando & Escartí, 2024: 104).

L'organització dels actes commemoratius del sis-cents aniversari de la mort de Jaume I (1876) recaigué en Teodor Llorente, director de *Las Provincias*, i en un grup de destacats intel·lectuals valencians amics seus, en un moment en què encara no existia cap entitat cultural pròpiament valencianista. Les seues múltiples manifestacions posen de manifest tant l'adhesió dels renaixencistes envers la figura del fundador del regne com la considerable repercussió que assolí entre sectors amplis de la societat valenciana. El 27 de juliol de 1875, un grup d'intel·lectuals encapçalats per Llorente s'adreçà a l'alcalde per recordar-li la proximitat del centenari i suggerir-li, entre altres iniciatives, l'erecció d'un monument al Conqueridor i l'organització d'un certamen literari. Dos dies després, el 29 de juliol, l'arxiver municipal, Manuel Carboneres, enviava una carta al director de *Las Provincias* en què s'adheria a la celebració i recordava que, ja el 17 de juliol de 1372, els jurats de la ciutat havien acordat retre honres fúnebres a Jaume I cada 27 de juliol (Roca, 2012: 272).

En novembre de 1875, l'Ajuntament feu pública una proposta de programa per a les festes del dit centenari. El 22 de febrer de l'any següent es reuniren, d'una banda, la Comissió Municipal del Centenari, encapçalada pel tinent d'alcalde, Emili Borso, i, de l'altra, la Junta General del Centenari. Al si d'aquesta Junta, hi havia el cronista de la ciutat, Vicent Boix, una delegació de la Diputació Provincial; l'Arquebisbat de València; el rector de la Universitat Literària; els presidents de l'Acadèmia de Sant Carles, de l'Escola de Belles Arts, de la Societat Econòmica d'Amics del País, del Liceu Literari, de la Societat d'Agricultura i de l'Ateneu Científic i Literari; el degà del Col·legi d'Advocats; el director de l'Escola d'Artesans, el bibliotecari universitari, els síndics dels gremis de la ciutat, els directors dels principals periòdics valencians i tot un seguit de persones destacades de la ciutat: Cristòfol Pasqual i Genís, el marquès de Cruïlles, Francesc de Paula Gras, Carles

Morant, Pere Villalba, Eduard Pérez Pujol, Baltasar Palmero, Jacint Labaila, Ramon Ferrer i Matutano, Josep Bernardo Escrivà, Octavi Jarque, Francesc de Paula Jaldero, Alexandre Cerdà, Cèsar Santomà, Honorat Valentí, Ramon Batllés, Josep Maria Gómez Alamà, el comte de Soto Ameno, Ricard Sòria, Daniel Julià i Miquel Velasco. La finalitat de la trobada era acabar de definir el programa i repartir tasques entre les quatre comissions creades a aquest efecte: la del monument, la del certamen, la dels festes i la de les exposicions. Amb la voluntat de perpetuar l'efemèride, s'encunyaren deu medalles d'or, dues-cents d'argent i dos mil de bronze (Ferrando & Escartí, 2008: 113).

La commemoració del centenari s'allargà durant tres jornades, el 26, 27 i 28 de juliol, coincidint amb la Fira de Juliol. Arcs i domassos engalanaven els carrers de la ciutat, i es calcula que hi acudiren entre 60.000 i 70.000 visitants, molts dels quals es veieren obligats a passar la nit al ras. Un repertori abundant de castells de focs artificials i cercaviles animava les vetlades. El carrer de la Sang fou cobert amb vela, i la façana de l'Ajuntament s'ornà amb velluts i tapisos antics. Del balcó principal penjava el retrat de Jaume I pintat per Bernardí Alçamora en 1631 i que fou restaurat expressament per a l'ocasió.

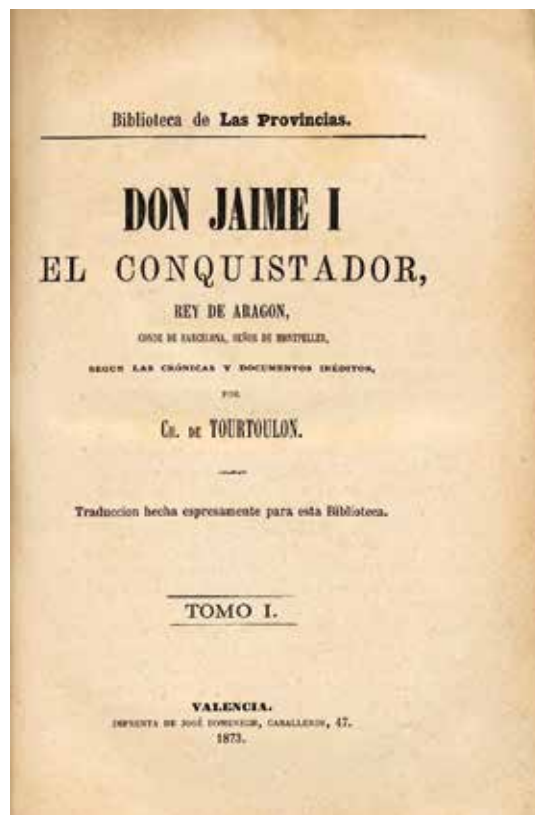
Els actes oficials de la primera jornada s'iniciaren, a partir del migdia, amb la desfilada de la Comissió municipal de festes, vestida de dol, que convidava autoritats i poble a sumar-se als homenatges dedicats a Jaume I. A les set de la vesprada, mentre les campanes de la ciutat repicaven a morts, se celebrà a la Seu un solemne ofici nocturn, a càrrec de les capelles musicals de la catedral i del Reial Col·legi del Corpus Christi.

El dia 27, aniversari exacte del traspàs reial, la processó cívica eixí de l'Ajuntament cap a la catedral a les 9:15 del matí. Hi portaven els objectes personals del monarca que el municipi havia pogut reunir, entre els quals destacava el casc, conservat hui en la Reial Armeria de Madrid. Encapçalava la comitiva la roca València, escortada per la Guàrdia Civil, seguida de la banda de música de la brigada de bombers, que interpretava marxes fúnebres. Darrere,

anava el carro simbòlic amb les antigues banderoles i el penó de Lo Rat Penat, els timbals i clarins municipals a cavall i quatre reis d'armes també muntats. A continuació avançaven els xiquets dels asils de la Mare de Déu de la Misericòrdia, de la Beneficència i del Col·legi Imperial de Sant Vicent Ferrer, juntament amb els antics gremis, cadascun amb la seua bandera amb crespons negres i corones de llorer amb les dedicatòries corresponents. Els seguien els representants de la marina, l'exèrcit, la judicatura, els centres docents, la premsa, les societats científiques, les diputacions de Castelló i d'Alacant, els mestrants i cavallers dels ordes militars, la Senyera de la ciutat, els regidors i diputats provincials. Presidien tot el conjunt el governador civil, el capità general, el president de l'Audiència, l'alcalde i el vicepresident de la Comissió provincial. El carro fúnebre que portava els objectes reials desfilava solemnement. Anava arrossegat per huit cavalls negres coberts amb gualdrapes de vellut i or, brodats amb les armes de la ciutat. Era conduït per dos genets i huit palafreners. Damunt seu s'alçava un majestuós túmul, revestit de vellut negre amb una ampla franja d'or i, brodats als cantons, els escuts de València, Catalunya, Aragó i Mallorca. Hi reposaven l'escut i l'espasa de dues mans del Conqueridor, juntament amb altres relíquies reials venerades. Com assenyalava la premsa de l'època, la commemoració serví, a més, per a refer completament la vella Senyera reial de la ciutat.

En arribar a la catedral, el túmul fou situat als peus de l'altar, amb totes les relíquies del rei disposades damunt: a l'escut, l'espasa i el casc, s'hi afegien el fre, els esperons, la clau àrab de la ciutat i el manuscrit dels Furs procedent de l'Arxiu Municipal. S'hi entonà la solemne Missa de Rèquiem del mestre Pacini, i, en acabar, l'arquebisbe, revestit de pontifical, oficià el respons per l'ànima del monarca. Després de la una del migdia, la processó abandonà la catedral i retornà a l'Ajuntament.

La jornada del 28 de juliol estigué dedicada al certamen literari, al qual concorregueren 121 obres. La festa poètica congregà figures procedents de tot l'antic espai de la Corona d'Aragó: dels territoris occitans, el baró Carles de Tourtoulon i el comte

Portada de la traducció castellana de l'obra de Charles de Tourtoulon, traduïda per Teodor Llorente.

Cristià de Villeneuve; de terres catalanes, el poeta Albert Quintana, el diputat Víctor Balaguer i el Sr. Cornet i Mas, director del *Diario de Barcelona*; i de Mallorca, hi participà l'esmentat Marià Aguiló. L'acte tingué lloc al pati del Reial Col·legi del Corpus Christi, guarnit per a l'ocasió amb tapissos vermells on figuraven els escuts de València, Alacant, Castelló, Barcelona, Tarragona, Lleida i Mallorca. Sota l'arc central s'havia alçat l'estrat presidencial del jurat, cobert de domàs roig amb els blasons de València, Barcelona i Mallorca, i com a teló de fons unes riques teles de seda vermella i grana que imitaven la senyera reial. Al bell mig, hi penjava el retrat de Jaume I pintat per Alçamora, flanquejat per les estàtues d'Ausiàs March, sant Vicent Ferrer, Joan de Joanes i Lluís Vives. La cerimònia s'inicià amb la simfonia de l'òpera Guillem Tell i amb la *laudatio* reial pronunciada pel Sr. Emili Borso di Carminati, president de la Junta del Centenari.

Entre les composicions guardonades, destacaven l'oda *Jaime I*, de Vicent Greus; la cançó *La Creu i la Palmera*, de Josep Franquesa; l'assaig *Beneficis que reportà Catalunya de la conquesta de València*, d'Antoni de Bofarull; l'oda *Les darreries del Conqueridor*, de Tomàs Forteza; la peça *A la unió de las razas latinas*, de Feliu Pizcueta; el romanç *Lo alt En Jaume d'Aragó*, de Mateu Obrador, i el *Romanç dels quatre trobadors*, de Teodor Llorente. L'Ajuntament tenia la intenció de reunir en un volum totes les obres presentades, projecte que, desgraciadament, no arribà a materialitzar-se (Roca, 2009a).

A tall de cloenda, l'endemà, l'Ateneu Científic i Literari organitzà una vetlada literària en honor dels poetes occitans, catalans i mallorquins que havien acudit a la celebració. En aquella vetlada, Llorente recità una *Salutació als poetes de Catalunya, Mallorca y Provença...*, que fou seguida per altres declamacions de poetes occitans, valencians, catalans i mallorquins. L'endemà encara se'ls oferí una paella al jardí del Real. Setmanes més tard, Llorente, especialment sorprès pel ressò que havia tingut la seua iniciativa en la premsa de Barcelona, compongué un tercer poema vinculat a la festa: *Als periodistes de Barcelona. Habent rebut en premi l'autor la copa de or y argent que*

dots periodistes oferiren per lo concurs literari del centenar del rey En Jaume lo Conqueridor. Gràcies sobretot a la iniciativa de Llorente, València esdevingué, per uns dies, la capital cultural de totes les terres que havien format part de la Corona d'Aragó: Jaume I s'havia convertit en el vincle i en símbol de fraternitat per excel·lència (Roca, 2009a).

El centenari de la mort de Jaume I fou també l'ocasió per a encetar una subscripció popular destinada a erigir una estàtua de bronze del Conqueridor. La iniciativa culminà el 20 de juliol de 1891, amb la inauguració, al Parterre, del monument equestre obra d'Agapit Vallmitjana. Des d'aleshores, l'escultura ha esdevingut punt d'arribada habitual de nombroses manifestacions valencianistes i etapa obligada en el recorregut que la senyera municipal fa cada 9 d'octubre camí de la catedral.

Però no fou València l'única ciutat que reté homenatge a Jaume I en ocasió del sis-cents aniversari del seu traspàs. A Alacant, un grup d'escriptors reunits entorn de Joan Vila i Blanco, seguint la proposta de Carmel Calvo, li consagrà un certamen literari celebrat el primer diumenge de maig de 1876. A Alcoi, coincidint amb les festes de Moros i Cristians d'aquell any, es convocà una justa poètica en memòria del monarca. Castelló, per la seua banda, optà per l'erecció d'un monument, projecte impulsat pel capellà Joan Baptista Cardona Vives (1814-1890), que no arribà a veure enllestit, ja que la inauguració no tingué lloc fins al 20 de març de 1897.

L'afecte envers la figura del fundador del regne no s'exhaurí amb la Renaixença en sentit estricte, moviment que a València s'allargà fins ben avançat el segle xx. Com a fruit tardà d'aquest corrent i del positivisme historiogràfic de fi de segle, cal situar els treballs que Roc Chabàs dedicà a l'època jaumina i, sobretot, les gestions que impulsà a partir de 1905 per tal de convocar a València un congrés d'historiadors de la Corona d'Aragó centrat monogràficament en el regnat de Jaume I (Rodrigo Lizondo, 1996: 66). Amb aquesta finalitat, Chabàs inicià múltiples contactes amb institucions valencianes com Lo Rat Penat i amb historiadors com el català Francesc Carreras Candi i l'aragonés Eduardo Ibarra Rodríguez,

si bé el desinterés institucional acabà frustrant el projecte. Amb tot, la ciutat de València, malgrat estar aleshores governada pel republicanisme blasquista, accedí, no sense reticències, a participar en alguns dels actes commemoratius del set-cents aniversari del naixement de Jaume I (1908).

Tot apunta que la iniciativa de commemorar el set-cents aniversari del naixement de Jaume I sorgí de Montpeller, ciutat on nasqué el monarca. Ara bé, on més ressò públic va tindre fou en les principals ciutats dels seus antics dominis peninsulars, entre les quals destacà especialment València. Fou, almenys, des de Montpeller des d'on es reprengué el projecte de celebrar el que acabaria esdevenint el primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, encara que la seu de la trobada, aquell mateix any, ja no fou València, sinó Barcelona (Udina i Martorell, 1990).

L'any 1908, València experimentava una certa bonança econòmica, alimentada per les exportacions agrícoles, però afrontava alhora un panorama polític summament complex, derivat tant de la crisi del sistema de la Restauració com de la manca de lideratges clars. Teodor Llorente, capdavanter del Partit Conservador i director de *Las Provincias*, s'havia retirat de la vida pública en 1904. Vicent Blasco Ibáñez, indiscutible referent del republicanisme valencià, l'abandonaria igualment en 1908, any en què es traslladà a residir a Madrid. Tant el bipartidisme restauracionista com la mateixa institució monàrquica, encarnada llavors en el jove Alfons XIII, eren obertament qüestionats per part del moviment republicà, que per aquelles dates s'havia fragmentat en diverses branques: la blasquista, que en 1908 heretaria Fèlix Azzati; la solidària, encapçalada per Rodrigo Soriano, i la de la Concentració Republicana, dirigida per Josep Maria Escuder (Martínez Relanzón, 2023).

Paral·lelament, el valencianisme cultural s'havia dividit en dos corrents: el conservador, aixoplugat per Lo Rat Penat i dirigit aleshores per Josep Maria Ruiz de Lihori, baró d'Alcahalí (1903-1908); i el progressista, nascut també de Lo Rat Penat, amb Faustí Barberà, fundador de València Nova (1904), com a referent principal. Aquest últim corrent no trigà a articular-se políticament en l'Assemblea Re-

gionalista Valenciana (1907), transformada aquell mateix any en Centre Regionalista Valencià, sota la direcció de Manuel Espinosa Ventura. Aquesta rica diversitat política i cultural, que no es limitava als corrents citats, tenia el reflex directe en la premsa, vinculada de forma més o menys explícita a partits o moviments concrets. Així, *Las Provincias*, dirigit des de 1904 per Teodor Llorente i Falcó, fill del patriarca de la Renaixença valenciana, donava suport al Partit Conservador tot i proclamar-se independent; *El Pueblo*, veu del blasquisme, havia passat el 1907 a mans de Fèlix Azzati; *El Radical* feia de portaveu dels sorianistes; *El Mercantil Valenciano* defensava els interessos de la Concentració Republicana, i *La Correspondencia de Valencia* mostrava una certa afinitat carlina (Laguna Platero, 1990).

Si a la capital dominava políticament el republicanisme blasquista, a la resta del territori s'alternaven principalment monàrquics conservadors i liberals. Aquesta era, en síntesi, la situació econòmica, política i cultural de l'antiga capital del regne en aquell any, no gaire diferent, d'altra banda, de la que es podia observar a la resta de ciutats valencianes importants. En aquest context s'inscriví la commemoració del set-cents aniversari del naixement de Jaume I.

Si bé les activitats del centenari s'estengueren al llarg del primer semestre de 1908, el punt culminant de la celebració tingué lloc el 2 de febrer, aniversari del naixement del monarca a Montpeller. Els preparatius no transcendiren en realitat els cercles erudits i valencianistes fins que un editorial de Fèlix Azzati a *El Pueblo* encengué la polèmica. El text d'Azzati, que duia per títol «Puerilidades regionalistas» (*El Pueblo*, 14/1/1908), era una resposta directa a un altre editorial, en aquest cas de *Las Provincias*, titulat «Preparando un centenario. La silueta del rey D. Jaime» (*Las Provincias*, 13/1/1908). El director de *El Pueblo* jutjava «ridículo exaltar su memoria, los hechos del de Aragón, como perder tiempo analizando lo que de condeñable tuvo su obra» i defensava, en conseqüència, la no participació en la concentració patriòtica i apartidista que València Nova pretenia celebrar al Parterre, a les 11 hores del 2 de febrer.

Grup de intel·lectuals valencians, 1903

Amb tot, gràcies a la insistència d'alguns regidors ratpenatistes, com Josep Martínez Aloy, l'Ajuntament aprovà subvencionar amb 5.000 pessetes dues iniciatives de Lo Rat Penat: una exposició retrospectiva d'art medieval, centrada bàsicament en objectes relacionats amb Jaume I, i la publicació d'una obra sobre el seu regnat, encàrrec que hauria de redactar el llavors cronista de la ciutat, Teodor Llorente. L'exposició tingué lloc entre maig i juliol d'aquell mateix any als locals de Lo Rat Penat, però Llorente, ja gran i delicat de salut, no es veié amb prou forces per a escriure l'obra que se li havia encomanat (Roca, 2010).

Aquesta postura blasquista no era compartida, però, pels sorianistes, capaços de distingir les seues conviccions republicanes del respecte que se li devia a una figura excepcional de la història del poble valencià, de qui deien que era una «de las pocas testas coronadas que han merecido respeto de la Historia» (*El Radical*, 1/2/1908). Tampoc no hi coincidien els republicans moderats de la Concentració Republicana, que volgueren remarcar, en contrast amb la demagògia blasquista, que Jaume I «dió á su pueblo sobrias y liberales leyes de espíritu democrático, reformó los fueros antiguos y dispuso que en los casos no previstos en ellos se juzgara con arreglo á la equidad y á la razón natural» (*El Mercantil Valenciano*, 6/2/1908). Els valencianistes, de qualsevol tendència política, no es van conformar amb les iniciatives esmentades: els ratpenatistes llançaren una crida als ciutadans perquè engalanaren els balcons el dia 2 de febrer, mentre que

València Nova consagrà a la figura del Conqueridor un número extraordinari de la seua revista *Renaiximent*, publicat l'1 de febrer de 1908.

A la crònica de l'acte celebrat al Parterre, *Las Provincias* relatava que hi assistí «un buen número de socios y bastante público, entre los que figuraban comisiones de distintas agrupaciones sociales. La corona, que fue llevada en un landó, era de flores naturales, muy hermosa». El cronista afegia que, en col·locar-se la corona a l'estàtua, «el público aplaudió en aquel instante con fervoroso entusiasmo, que aumentó al dar el señor últimamente citado vivas á Valencia, á España y al rey D. Jaime», mentre que «el director del *Renaiximent*, Sr. Espinosa, pronunció en valenciano un breve discurso, en el que afirmó carecía el acto realizado de todo color político. No es —dijo— más que un homenaje, un recuerdo, al primer valenciano» (*Las Provincias*, 3/2/1908).

La crònica de *El Radical* ens permet saber que, entre els «millares de personas que acudieron á demostrar su cariño por las glorias valencianas», hi eren «los concejales Sres. Martín Mengot, Pérez de Lucía, Paredes, Martínez Aloy, Lluch, el alcalde [Sr. José Maestre] y representaciones de la Diputación provincial y de otras corporaciones» (*El Radical*, 3/2/1908). *El Mercantil Valenciano*, per la seua banda, aportava detalls addicionals d'interès, com el fet que en la comitiva presidencial figuraven també Josep Maria Puig Torralba, president honorari de València Nova, el secretari Miquel Duran i la totali-

tat dels vocals de la Junta Directiva, i, sobretot, que «entre el público figuraba el decano de los periodistas valencianos D. Teodoro Llorente» (*El Mercantil Valenciano*, 3/2/1908). Hi mancava, en canvi, Fausti Barberà, president honorari de València Nova, desplaçat a Montpeller per a assistir, en representació de l'associació, als actes d'homenatge al Conqueridor celebrats allí mateix el 2 de febrer.

L'acte resultà, doncs, tot un èxit, encara que no és així com el presentà *El Pueblo*, que el descriví com «una ridícula mojiganga» protagonitzada per «un grupo de carlistas, convocados por sus Juntas directivas por medio de la Prensa, acompañados por algunos señores perturbados por la propaganda (afortunadamente fracasada en Valencia) de los solidarios catalanes, fueron en pequeña y ridícula manifestación á depositar una corona de flores a los pies del caballote de el Conqueridor» (*El Pueblo*, 3/2/1908).

Els catòlics valencians tingueren igualment ocasió d'associar-se religiosament a la commemoració, assistint a la missa pontifical que, aquell diumenge a les deu del matí, celebrà a la Seu monsenyor Victoriano Guisasola, arquebisbe de València (1904-1913) i futur cardenal (1914). Durant la missa i el *Te Deum* d'acció de gràcies que la seguí, amb el temple ple de gom a gom, el prelat comptà amb l'acompanyament, entre altres eclesiàstics, de Roc Chabàs i Josep Sanchis Sivera, dos dels canonges més distingits de l'Església valenciana. Les campanes anunciaren la cerimònia, acompanyada per la capella de músics de la catedral, a la qual foren convidades les autoritats civils i militars valencianes i les principals corporacions civils i religioses (Ferrando, 2008).

Entre les autoritats hi havia el general Manrique de Lara, l'alcalde José Maestre amb els regidors Martín Mengod, Martínez Aloy, Pérez Lucia, Lluç i Paredes, i els representants de la Diputació, Germà Rodríguez Dalmau i Manuel Simó. Entre les corporacions privades destacava Josep Maria Ruiz de Lihori, president de Lo Rat Penat. Segons *Las Provincias*, el sermó anà a càrrec de mossén Just Martínez,

beneficiat de la catedral, que, després de glossar la festivitat litúrgica del dia, «dedicó la segunda parte de discurso á D. Jaime. Habló de la importancia de su reinado, de su entusiasmo por defender los derechos de la Iglesia, sus esfuerzos por arrojar á la morisma de nuestra ciudad, y su afán de conquistarla para ofrecerla á la Santísima Virgen» (*Las Provincias*, 3-II-1908).

El record de Jaume I es commemorà també en nombroses poblacions valencianes, com ara Castelló, Vila-real o Alcoi, entre d'altres, deleroses de rememorar així la seua fundació o la conquesta cristiana. Aquell mateix febrer de 1908, la revista *Renaixement* publicà un article de Gaetà Huguet, regidor de l'Ajuntament de Castelló, en què donava compte de la proposta que havia presentat per a commemorar el naixement de Jaume I. El dit escrit reivindicava «la gran figura del rey demòcrata En Jaume I de València, no sòls per haver estat lo fundador de Castelló, sinó que així mateix per haver otorgat a la nostra Nació la constitució foral més franca del segle XIII» (Huguet, 1908: 1).

Durant els primers mesos de 1908, *Las Provincias*, amb l'objectiu de mantindre l'interés per l'Exposició commemorativa impulsada per Lo Rat Penat, publicà, entre febrer i maig, diversos articles dedicats a la memòria de Jaume I. L'Exposició s'inaugurà al palau de la Scala, seu de Lo Rat Penat, el 28 de maig de 1908, i es clausurà el 31 de juliol. A l'acte, hi assistiren representants de les autoritats municipals, provincials, judicials i militar, a més d'una destacada representació del Capítol catedralici, entre la qual destacaven Roc Chabàs i Sanchis Sivera. En el discurs inaugural, pronunciat en valencià, el baró d'Alcahalí, president de la institució, «dijo, en síntesis, que Lo Rat Penat ha querido conmemorar el centenario del monarca invicto, del legislador eminente, del defensor de las libertades aragonesas, no con tracas ni percalinas, sino con un acto de verdadera trascendencia social, cual es exponer ante los ojos de Valencia y de España el arte y la industria del siglo xv para gloria de nuestros antepasados y estímulo de la edad presente» (*Las Provincias*, 29/5/1908).

Entre els objectes exposats, destacaven la cimera de l'elm del rei Martí l'Humà, custodiada per la Casa reial; l'escut i l'esperó de Jaume I, juntament amb el serrell del seu cavall, conservats aleshores a l'Arxiu de la catedral; el penó de la Conquesta i l'espasa del monarca, guardats a l'Arxiu Municipal, i els incunables del *Tirant lo Blanch* i de les *Obres e trobes en llaors de la Verge Maria*, procedents de la Biblioteca Universitària.

Amb tot, Teodor Llorente, sota el pseudònim de Valentino, no s'estigué de publicar un comentari una mica amarg a propòsit del ressò social de l'Exposició: «No cabe duda en que aquella Exposición era una preciosidad [...]. No me equivocaré mucho al decir que los valencianos que se tomaron el trabajo de ir á la antigua casa de los marqueses de la Scala y soltar allí cincuenta céntimos, serían unos 2.500. En ciudad que se va acercando á los 200.000 habitantes, ¡qué ínfima minoría! ¡Qué prueba de general incultura! Y en otro orden, la obra de Lo Rat-Penat llamó tan poco la atención, que no vino de fuera nadie (que yo sepa) á examinar la Exposición» (*Almanaque de Las Provincias*, 1909: 89).

EL SET-CENTS ANIVERSARI DE LA MORT DE JAUME I, EN EL LLINDAR DE LA DEMOCRÀCIA: 1976

En 1976, pocs mesos després de la mort de Franco, València s'afanyava a commemorar el set-cents aniversari de la mort de Jaume I en un context polític i cultural sense precedents. Espanya iniciava aleshores la transició de la dictadura a la democràcia, i s'obria una etapa d'efervescència cultural i reivindicativa que afectaria d'una manera particular els territoris amb llengua pròpia o amb trets historico-culturals diferenciats. De fet, la memòria de les fites assolides durant la Segona República en matèria d'autonomies restava ben viva, com a objectiu a recuperar en allò que, amb el temps, es coneixeria com l'Estat de les Autonomies. En el cas valencià, que havia estat a punt d'aconseguir l'autonomia pocs dies abans de l'esclat de la Guerra Civil, la qüestió constituïa una necessitat preeminent per a

determinats sectors socials, encara que s'articulà de maneres ben diverses segons les opcions polítiques. Tanmateix, era encara massa prompte, i pel juliol de 1976 moltes de les coses que actualment donem per superades restaven encara ben llunyanes, sobretot en l'àmbit cultural.

Amb motiu de la celebració del centenari, les autoritats organitzaren una sèrie d'actes que no sempre gaudiren del suport popular ni foren del grat d'una majoria àmplia. A més, en les mateixes postures oficials es pot detectar una certa incomoditat davant l'efemèride, i els esforços dels representants institucionals, encara franquistes, per assimilar un fet que evidenciava els orígens i la idiosincràsia pròpia del país. El franquisme dels primers anys havia utilitzat Jaume I com a model per al dictador, fins al punt que Martí Domínguez arribà a redactar *Don Jaime el Conquistador, primer César hispánico* (València, 1945). Ara, però, la figura estava a punt de girar-se en sentit contrari: la història es convertia, així, en una arma que s'esgrimiria al llarg de tota la Transició (Escartí, 2012).

Al juliol de 1976, correspongué a la ciutat de València encapçalar el record dels set-cents anys de la mort de Jaume I. Les cròniques periodístiques d'aquells dies ens ofereixen una visió detallada dels fets i, de vegades, deixen entreveure certes tensions i situacions que ja anaven covant en la societat valenciana i que no tardarien a esclatar.

El mateix 27 de juliol de 1976, el diari *Levante* publicava el «Pregó» de Vicente L. Simó Santonja, pronunciat el dia anterior al claustre del Col·legi del Patriarca. El text, llegit davant les autoritats del moment, fou, segons el dit periòdic, «en lengua valenciana». Cal palesar que el model lingüístic emprat era el normatiu de l'època, llevat d'algunes concessions als arcaïsmes i localismes i alguna distracció sense importància. Amb tot, el discurs s'esforçava a subratllar un aspecte revelador del moment polític que es vivia. Així, Simó Santonja sostenia que «per

damunt de tot, i foren els que foren els seus dominis territorials, Jaume el Conqueridor fon un rei “espanyol”, en busca de la unitat “espanyola” i per damunt dels fraccionaments a l’ús en aquells temps» (*Levante*, 27/7/1976).

Aquell acte celebrat al Col·legi del Corpus Christi donà pas a les commemoracions convocades per l'Ajuntament de València. La crònica de *Las Provincias* (28/7/1976) és tan detallada que permet resseguir els actes un a un. S'hi destacava l'assistència de més de dos-cents alcaldes de la regió, acompanyats d'altres autoritats i representants «de los estados que formaron parte de la antigua corona de Aragón». Al matí del dimarts 27, seguint el costum del 9 d'Octubre, es despenjà del balcó de l'Ajuntament la Senyera de la ciutat davant un nombros públic, i s'inicià la processó. Formaven part de la comitiva, sempre segons la mateixa crònica, «la Junta Central Fallera, Ateneo Marítimo, Ateneo Mercantil, Lo Rat Penat, Gremio de Artistas Falleros, Círculo de Bellas Artes y el Tribunal de las Aguas», a més de les autoritats següents: el capità general de la III Regió; el governador civil; l'alcalde i el president de la Diputació; el governador militar; el fiscal de l'Audiència; els alcaldes de Lleida, Palma, Tarragona i Alacant; els presidents de les diputacions de Tarragona, Alacant i Castelló, i representants de Lleida, Barcelona, Osca i Montpeller.

A la catedral se celebrà una missa oficiada per l'arquebisbe Garcia Lahiguera, assistit pels bisbes de Castelló i d'Alacant. A l'homília, el prelat destacà la devoció mariana del rei Jaume i sostingué que, en el nostre temps, el monarca hauria combatut «el ateísmo, el materialismo y el neopaganismo, males de la humanidad en el tiempo presente», i exhortà els assistents a lluitar contra «los tres enemigos de la fe cristiana» per tal de «restablecer el reino de Cristo». A la plaça d'Alfons el Magnànim, als peus de l'estàtua del rei, les autoritats depositaren coro-

nes de llorer. La dita crònica ho recull així: «Grandes aplausos acompañaron a las ofrendas que culminaron con el canto del Himno Regional, momento que revistió particular emotividad, seguido de la interpretación del Himno Nacional» (*Las Provincias*, 28/7/1976).

L'any del set-cents aniversari de la mort de Jaume I continuà, pel que fa als actes oficials, amb un anunci solemne, publicat en la premsa en un valencià impecable, «de donar un especial relleu a la commemoració del pròxim dia 9 d'octubre» (*Las Provincias*, 10/10/1976). És, de nou, en la crònica de *Las Provincias* on es detallen més els actes celebrats en aquella data. Així, sabem que tingué lloc la processó cívica de costum, però amb la novetat d'incorporar-hi manifestacions populars al llarg del recorregut: dolçainers i carros de murta, grups folklòrics de moros i cristians de Crevillent i Xixona, bandes de música, els «Llauradors» i els «Torners» de Morella, la roca València, «de la procesión del Corpus, tripulada en este caso por señoritas vestidas con el traje regional», el grup de ball Pensat i Fet, de Canals, la Muixeranga i els Tornejants d'Algemesí, els Porrots de Silla, els Dançadors de l'Alcúdia i el «grupo de Educación y Descanso» de València, a més de la banda de música d'Alcublas, que tancava l'acte. En conjunt, la celebració repetí allò que s'acostumava cada 9 d'octubre, amb la incorporació de balls i danses valencianes per tal d'augmentar-ne la popularitat que s'havia reclamat des de diverses posicions polítiques amb motiu de la commemoració (Ferrando & Escartí, 2008: 124).

Malgrat aquells esforços per popularitzar la data, l'efemèride es festejà també amb actes de caire més erudit. En aquest sentit, al Saló de Festes de l'Ajuntament de València s'inaugurà una exposició amb documents procedents de l'Arxiu del Regne de València, l'Arxiu de la Corona d'Aragó, els arxius municipals de València i Alzira i el de la Catedral de

Escultura realitzada per Agapit Vallmitjana de Jaume I al Parterre de València

València. Hi destacaven «el testamento del rey, la capitulación de la ciudad y ediciones diversas del Llibre dels Furs», juntament amb «cuadros que reproducen pasajes de la vida del rey, así como libros sobre su vida y objetos pertenecientes al monarca, especialmente su espada y su escudo» (*Las Provincias*, 10/10/1976).

La premsa local dedicà, en aquelles dates, diversos articles d'opinió o merament informatius als temes vinculats a les celebracions. Al *Levante* del 7 d'octubre, B. Bono i Barber signava l'article «Jaime I, fundador del reino de Valencia», de to laudatori, amb cites de frases originals del cronista Desclot i de l'historiador català Víctor Balaguer. El mateix autor havia publicat ja al juliol un altre text, «Capilla y cofradía valencianas de San Jaime», on recordava la figura reial i algunes tradicions populars (*Levante*, 27/7/1976). El 8 d'octubre, el mateix periòdic dedicà una pàgina sencera a l'efemèride, amb tres articles de tarannà divers. Mentre que Salvador Chanzà tractava sobre la *mocadorà*, una nota sense signar oferia una breu història del Penó de la Conquesta. L'espai central l'ocupava Vicent Giner Boira, autor del text «La Virgen de las Victorias en el altar mayor de la Catedral», en què explicava la presència d'aquesta imatge religiosa que havia pertangut a Jaume I i que es conservava a la parròquia de Sant Andreu. Es referia també a la relíquia de sant Vicent Màrtir, junt amb la Senyera i l'espasa del rei, i acabava exhortant els valencians a assistir als actes commemoratius, per tal com el monarca, en conquerir la ciutat, «la devolvía a Europa y a la fe de Cristo» (*Levante*, 8/10/1976). El 9 d'octubre, en el mateix diari aparegué un escrit sobre «Sant Donís», i el dia 10, una ex-

tena crònica donava compte dels actes que s'havien celebrat a València, així com de la commemoració en els pobles de l'Horta.

En aquell context encara marcat pel règim policial, resultava obvi que les manifestacions d'esquerra no tenien cabuda. Cal fer notar, doncs, que les úniques veus discordants respecte dels actes commemoratius del set-cents aniversari eixiren, precisament, de sectors de l'Església valenciana. Així, el grup La Paraula Cristiana feu publicar una nota de protesta pel «despreu evident a la llengua dels valencians» mostrat per la Junta del Centenari, que havia encunyat una medalla en què només s'emprava el llatí; s'hi denunciava, a més, no sols «l'oblí de la llengua, sinó [...] la no presència de la menció de la nostra terra, ni com País Valencià, més generalitzat, ni com a Regne», i s'assenyalava que en el cartell oficial només apareixia «allò de Valencia, Alicante, Castellón, que menysprea la nostra nacionalitat, la nostra figura política i jurídica i és insult al poble valencià». Es protestava igualment per l'edició en castellà dels Furs i del *Llibre del Consolat de Mar* (*Las Provincias*, 9/10/1976).

En definitiva, la figura del rei fundador del regne valencià servia a uns per a frenar la tendència cap a l'autogovern i l'autonomia, i a altres per a reivindicar precisament aquestes opcions polítiques i aprofundir en el caràcter valencià de la nostra societat. Aquella efemèride de 1976 deixava entreveure amb claredat alguns dels conflictes que prompte esclatarien, i uns altres que, malauradament, encara hui no han deixat d'estar presents.

El segle XXI, amb la commemoració del 2008 —els huit segles del naixement del rei— i del 2026 —el set segles i mig de la mort del monarca— són dues fites en el record de Jaume I que encara cal estudiar. La primera, ja passada, comportà actes solemnes, aplecs i reunions científiques i manifestacions culturals de matisos diferents. La d'enguany encara està per veure què donarà com a fruits destacables.

BIBLIOGRAFIA

- Aguiló, M. (1873). *Crònica o comentaris del gloriós i invictíssim Rey En Jacme Primer, Rey d'Aragó, de Mallorca e de València, Compte de Barcelona e de Montpeller, dictada per aquell en sa llengua natural*. Barcelona: Biblioteca Catalana.
- Domínguez Barberà, M. (1945). *Don Jaime el Conquistador, primer César hispánico*, Madrid: Editora Nacional.
- Escartí, V. J. (2012). «Jaume I, el Llibre dels feits i l'humanisme: un model "valencià" per al cesarisme hispànic», *eHumanista/IVITRA*, 1: 128-140.
- Escartí, V. J. (2026). *El record del rei Jaume I*, Catarroja-Barcelona: Afers.
- Ferrando, A. & Escartí, V. J. (2008). «La memòria de Jaume I entre els valencians», dins *Jaume I, memòria i mite històric*. València: Generalitat Valenciana, 2008: 111-127.
- Ferrando, A. & Escartí, V. J. (2024). *Jaume I: Llibre dels feits*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- Ferrando, A. (2008). «Els valencians davant el VII centenari del naixement de Jaume I (1908)», *Las Provincias*, 10/2/2008: 4-7.
- Huguet, Gaetà (1908). «Lo moviment valencianista a Castelló de la Plana», *Renaixement*, 7: 1-2.
- Laguna Platero, A. (1990). *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*, València: Generalitat Valenciana.
- Lamarca, L. (1838). *Noticia histórica de la Conquista de Valencia por el rey don Jaime I de Aragón*, València: Josep Ferrer d'Orga.
- Martínez Relanzón, A. (2023). «Hegemonia y derrota del republicanismo en la Valencia de principio de siglo XX», *Aportes*, 113: 75-102.
- Roca, R. (2009a). «Teodor Llorente i el certamen literari en honor de Jaume I (1876)», en *Miscel·lània Joaquim Molas*, vol. 4, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Roca, R. (2009b). «Teodor Llorente i l'homenatge a Marià Aguiló (1909)», *Randa*, 63: 95-110.
- Roca, R. (2010). «València i els centenaris del rei En Jaume (1876 i 1908)», en Carme Oriol & Emili Samper (ed.), *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura*, 133-153.
- Roca, R. (2012). «La mitificació vuitcentista del passat medieval: la figura de Jaume I, rei d'Aragó», *eHumanista/IVITRA*, 2: 271-285.
- Rodrigo Lizondo, M. (1996). «Roc Chabàs, medievalista», *Saitabi*, 46: 47-66.
- Udina i Martorell, F. (1990). «Els congressos d'història de la Corona d'Aragó (1908-1990)», *Revista de Catalunya*, 46: 72-82.